

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І АГУЛЬНЫЯ ПЫТАННІ

Міхаіл Шумейка (Мінск)

МЕТОДОЛОГИЯ ВЫЯВЛЕНИЯ И ОТБОРА УТРАЧЕННЫХ КУЛЬТУРНЫХ (АРХИВНЫХ, МУЗЕЙНЫХ, БИБЛИОТЕЧНЫХ) ЦЕННОСТЕЙ БЕЛАРУСИ

Причины и механизм “вымывания” культурных ценностей, созданных в течение многовековой истории Беларуси на ее территории, уже достаточно хорошо исследованы. Сложилась значительная литература библиографического археографического и пр. характера, указывающая на местонахождение архивных, музейных, библиотечных собраний, вывезенных в разное время из Беларуси. Отметим здесь “Описание рукописей Виленской Публичной библиотеки, церковно-славянских и русских” / Сост. Ф. Н. Добрянский. Вильна, 1882; “Описание рукописного отделения Виленской Публичной библиотеки”. Вильна, 1895–1904. Вып. 1–5; “Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов”. СПб., 1897, 1907. Т. 1–2; “Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг”. Вильна, 1901–1913. Вып. 1–10; “Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв.” // Археографическая комиссия. М., 1984; работы Л. А. Шлюбского — “Доля кнігасховаў і архіваў зямель крыўскіх і былога Вялікага княства Літоўскага”. Коўна, 1925; А. Калубовича — “Мова ў гісторыі беларускага пісьменства” // Крокі гісторыі: Даследаванні, артыкулы, успаміны. Беласток; Вільня; Менск, [б. д.] и др.

Как известно, работа по выявлению находившихся за пределами Беларуси отечественных архивных, музейных и книжных собраний наиболее активно велась в 1920-е гг. Именно тогда в белорусские архивы были возвращены многие документальные комплексы, находившиеся в российских хранилищах, а также обозначены места хранения архивных собраний, носивших спорный характер. Проблемы реституции культурных ценностей были едва ли не впервые в белорусской истории подняты на Первой Всебелорусской конференции архивных работников 12–14 мая 1924 г. и Первом съезде исследователей белорусской археологии и археографии 17–18 января 1926 г. И если на конференции речь шла о необходимости возвращения в Беларусь только архивных собраний, вывезенных в XIX – начале XX в. в Россию, то съезд принял резолюции о реституции белорусских архивных, музейных и книжных ценностей (См.: Працы Першага зьезду дасьледчыкаў беларускае архэалёгіі і архэаграфіі 17–18 студзеня 1926 г. Мн., 1926. С. 5–7. / Резолюции “Аб Літоўскай мэтрыцы”,

“Аб беларускіх архіўных фондах за межамі БССР”, “Аб музейнай справе”, “Аб звароце бібліятэк”). К сожалению, лишь часть этих резолюций была реализована: так, по-прежнему архив великокняжеской канцелярии, хранившийся раньше преимущественно в Несвиже, находится в российском архивохранилище и вряд ли когда-либо будет передан в Беларусь (или Литву, на чем настаивают литовские архивисты), по-прежнему в Государственном историческом музее России хранится уникальная библиотека по истории Отечественной войны 1812 г., собранная и описанная в Борисове известным белорусским библиографом И. Х. Колодеевым, в Киеве — фамильная библиотека гр. Хрептовича-Бутенева, вывезенная из его родового имения в Щорсах, и др.

Вторая мировая война стала тем “девятым валом” для культурных ценностей Беларуси, о котором писал проф. В. Смолко (правда, в связи с событиями 1917–1919 гг.). Она создала зияющие лакуны в архивных, музейных и книжных собраниях республики, остающиеся до сих пор незаполненными, несмотря на значительные, порой носящие подвижнический характер, усилия белорусских архивистов, музейных, библиотечных работников.

С учетом всех указанных обстоятельств первоочередной задачей современных белорусских ученых, архивистов, работников библиотек, музеев становится формирование в соответствии со ст. 25 Закона Республики Беларусь “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны” от 13 ноября 1992 г., ст. 12 Закона Республики Беларусь “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь” от 6 октября 1994 г. и др. базы данных о наличии за пределами республики рукописных, музейных, книжных собраний как белорусского происхождения, так и о Беларуси. Условно она может быть названа “Зарубежная архивная, музейная, библиотечная беларусика” (далее “Зарубежная беларусика”). Начало созданию базы уже положено изданием в 1990 г. справочника “Дакументы па гісторыі Беларусі, якія зберагаюцца ў цэнтральных дзяржаўных архівах СССР”, основанного на данных Центрального фондового каталога бывшего Главного архивного управления при Совете Министров СССР. Определенный вклад в формирование базы вносят и материалы научных конференций по проблемам реституции культурных ценностей, выявления зарубежных архивных собраний и т. п. (см.: Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей: праблемы вяртання і сумеснага выкарыстання (юрыдычныя, навуковыя і маральныя аспекты) / Вяртанне-4. Мн., 1997; Замежная архіўная беларусіка. Мн., 1998).

“Зарубежная беларусика” должна иметь многоуровневый характер. Первый уровень могла бы представлять регулярно пополняемая база данных о наличии в отечественном законодательстве нормативных и методических документов, регламентирующих порядок и методику выявления, взятия на учет и использования зарубежной беларусики. Второй могут представить различные виды опубликованного научно-справочного аппарата архивов, му-

зеев, библиотек тех зарубежных стран (России, Польши, Литвы, Украины, Германии и др.), в которых могут находиться историко-культурные ценности как белорусского происхождения, так и о Беларуси. Среди важнейших общественно доступных архивно-библиотечных справочников укажем на следующие: Государственные архивы СССР: Справочник в 2-х ч. М., 1989; *Archiwa państwowe w Polsce: Przewodnik po zasobach / Opracowanie zbiorowe pod red. Andrzeja Biernata i Anny Laszuk*. Warszawa, 1998; *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie / Oprac. Maria Kocojowa*. Kraków, 1993; Государственные архивы Украинской ССР. Киев, 1988, и др. Здесь же следует иметь в виду и другие справочники типа путеводителей, которые давали бы информацию если не о составе документов дела (для архивов), то хотя бы о составе фонда.

На данном уровне, на наш взгляд, следовало бы также накапливать информацию о зарубежной беларусике, полученную путем изучения специализированной архивно-музейной библиотечной периодики, повременных изданий, всевозможных “Трудов”, “Записок” и т. п., выходявших ранее и ныне издающихся как в интересующих нас странах, так и в Беларуси, — “Отечественные архивы”, “Советские архивы”, “Вопросы архивоведения”, “Архивное дело”, “Археографический ежегодник”, “Музейное дело”, “Труды ГИМ”, “Записки ОР ГБЛ” (Россия), “Archeion” (Польша), “Архіви України”, “Український археографічний щорічник”, “Архівна справа”, “Архів Радянської України”, “Памятки України”, “Archivmitteilung” (Германия) и др.

На третьем, основном уровне, должна накапливаться информация, полученная как традиционным путем (через знакомство *de visu* с архивными, музейными, библиотечными собраниями, через изучение внутреннего научно-справочного аппарата архивов, музеев, библиотек), так и с применением новейших информационных технологий (в том числе и с помощью Internet).

Для формирования базы данных указанного уровня большое значение приобретает проблема адекватной идентификации зарубежной беларусики, поскольку ее информационный массив формировался в течение очень значительного времени, что было обусловлено различными обстоятельствами как объективного, так и субъективного характера. К первым следует отнести, например, отсутствие в XIX – начале XX в. на территории Беларуси исторических архивов (за исключением имевшего сугубо региональный характер Витебского архива древних актовых книг, объединенного в начале 1900 гг. с аналогичным Виленским), крупных публичных библиотек и музеев с рукописными отделениями (создаваемые в конце XIX – начале XX в. в епархиальных городах церковные историко-археологические музеи с древлехранилищами, а также небольшие библиотеки, как, например, Витебской ученой архивной комиссии и пр., не могут приниматься в расчет, поскольку в них концентрировались небольшие собрания, не имевшие научной ценности). Отсюда — вывоз документов и материалов белорусского происхождения за пределы

Беларуси, концентрация их в архивохранилищах, библиотеках, музеях Москвы, Киева, Вильно (Вильнюса), Варшавы.

К обстоятельствам субъективного характера следует отнести “вымывание” ученых сил из Беларуси ввиду отсутствия здесь в этот же период высших учебных заведений. В связи с выездом, в университетские города вместе с людьми увозились и принадлежавшие им историко-культурные ценности, оседаая после смерти их владельцев в архивах, музеях, библиотеках или частных собраниях тех стран, где они жили.

Важнейшим условием при заполнении базы данных третьего уровня “Зарубежной беларусики” должно стать соблюдение единства методики описания выявленных историко-культурных ценностей (архивных, музейных, библиотечных). Учитывая, что имеются существенные различия в системах описания, учета, научно-справочного аппарата архивных документов, книжных собраний, музейных экспонатов, далее мы ограничимся только письменными источниками, независимо от мест их хранения (в архивах, рукописных отделах библиотек, отделах письменных источников музеев). К этому нас подталкивает изучение опыта украинских коллег, давно и успешно занимающихся разработкой аналогичных проблем. Так, известно, что 4 мая 1992 г. постановлением Государственного комитета по вопросам науки и технологий при Кабинете Министров Украины была утверждена как государственная и получила финансирование программа “Архивная и рукописная Украина: Национальная сводная система документальной информации”, одним из трех направлений которой является выявление, регистрация, учет документов на Украине и за ее пределами. В развитие этой программы в 1994 г. было подписано соглашение о совместной разработке специального международного проекта “Украинская археобиблиобаза” между Гарвардским Украинским научным институтом (США) и Национальной академией наук, Главархивом Украины и Министерством культуры Украины. Это соглашение предусматривает создание сводной базы данных на все украинские учреждения, имеющие архивные и рукописные фонды.

Используя опыт, накопленный украинскими архивистами в части выявления и учета историко-культурного наследия, находящегося за пределами республики, а также международный опыт в области создания информационных технологий, можно сделать следующее заключение: информация о местонахождении тех или иных документальных материалов зачастую имеет меньшее значение, нежели информация о современном состоянии их упорядочения. Отсюда то значение, которое должно быть придаваемо решению проблемы совместных баз данных, выхода на базы данных России, Литвы, Польши, Украины, других стран с целью объединения ресурсов беларусики в зарубежных архивах, библиотеках и музеях, создания материальных баз данных, обеспечения доступа до существующих баз данных и т. д. Исходя из это-

го, создаваемая в республике база данных “Зарубежная беларусика” должна соответствовать международным стандартам и быть совместимой с аналогичными базами других стран (прежде всего России, Польши, Литвы, Украины, Германии). А это в свою очередь может быть достигнуто путем применения разработанных Международным советом архивов структур автоматизированного описания архивных фондов.

Ниже приводится структура автоматизированного описания архивного фонда (личного архивного фонда). Образец его заполнения, равно как и образцы кодикологического описания восточнославянской рукописной книги и восточнославянской рукописной нотной книги приводятся в книге: “Архівна та рукописна Україніка: Матеріали розширеної міжвідомчої наради по обговоренню Державної програми “Архівна та рукописна Україніка”. Київ, 17 жовтня 1991 р. 2 вид., допов. Київ / Інститут української археографії. 1992. С. 74–115.

Приложение № 1

1. Государство, город или населенный пункт.
2. Архивохранилище.
Современное название / предыдущие названия / даты / адреса.
3. Ведомственная подчиненность.
Название ведомства и его статус.
4. Тип архивохранилища.
Государственное / кооперативное / церковное / частное и др.
5. Название фонда или группы материалов в комплексном фонде.
Современное название / предыдущие названия. Если описывается группа материалов, то дается обобщенное название.
6. Номер фонда или регистрационные данные.
Современный / предыдущий / старые номера или шифры. Для частных коллекций приводятся используемые формы учета и регистрации.
7. Тип фонда.
Комплексный / личный / фамильный / родовой / учреждения.
8. Общая численность единиц хранения или дел.
Неописанные материалы характеризуются в формах первичного или начального учета.
9. Фондообразователь.
*Для личного фонда: фамилия / псевдоним / изменение фамилии / имя и отчество / даты рождения и смерти / титул / чин / должность / профессия / научные и почетные звания / характер деятельности.
Для учреждения или коллектива: полное название, под которым поступил фонд / предыдущее название / даты существования / местонахождение / профиль и т. д.*
10. Хронологические рамки документов.
Указываются только даты оригиналов. Для рукописной книги указываются даты создания книги, а не литературных и исторических памятников, которые вошли в ее состав.

11. Характер документов.

Оригиналы / рукописные копии / машинописные копии.

12. Состав и содержание документов и материалов фонда или группы.

Для состава:

Официальные документы: *указы, постановления, распоряжения и т. д.;*

Биографические и личные документы: *свидетельства, справки;*

Научные труды;

Материалы общественной деятельности;

Творческие художественные материалы: *романы и т. д.;*

Творческие изобразительные материалы;

Публицистические материалы;

Мемуары: *дневники, воспоминания и т. д.;*

Переписка: *адресаты, адресанты;*

Картографические материалы;

Изобразительные материалы: *рисунки, гравюры и т. д.;*

Музыкальные произведения: *ноты, партитуры и т. д.;*

Киноматериалы;

Фотоматериалы;

Фономатериалы;

Нетрадиционные носители;

Материалы коллекции: *рукописные книги, гравюры, автографы деятелей и т. д.;*

Материалы из личных библиотек и собраний;

Материалы других лиц и учреждений;

Для содержания:

Время создания;

Кем создано;

Тема;

Предмет (понятие “тема” может входить в рубрику “предмет”);

Локализация (регион или историческая область);

Хронологические рамки событий.

13. Язык(и) документов.

Основной, используемые.

14. Физическое состояние.

Удовлетворительное / неудовлетворительное / плохое.

15. Ограничения на выдачу.

Ограничено / не ограничено / частично ограничено и т. д.

Причины: *депозитарное хранение / физическое состояние / ведомственная или служебная информация и т. д.*

16. История фонда.

Поступление в архивохранилище: *время поступления / источник поступления / условия поступления / объем и т. д.*

Владелец фонда. Информация дается в такой последовательности, как в п. 9;

Научно-техническая обработка: *время / исполнители;*

Наличие материалов фонда в других хранилищах: *местонахождение / хранилище / номер фонда или регистрационные данные / название / номера дел / общая характеристика;*

Дополнительные сведения.

17. Учетно-справочные документы.

Описи / картотечные каталоги / перечни и т. д.

18. Библиографические данные.

Научно-справочные издания: *каталоги, указатели, обзоры, перечни*.
Неопубликованные материалы.

19. Дополнительная информация.

Мая Яніцкая (Мінск)

**ПЕРАЛІК (НЯПОЎНЫ) ТВОРАЎ ДЭКАРАТЫЎНА-ПРЫКЛАДНОГА
МАСАЦТВА З КАШТОЎНЫХ МЕТАЛАЎ, ЯКІЯ ЗНІКЛІ
З БЕЛАРУСКІХ МУЗЕЯЎ У ЧАС ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ**

Страты Магілёўскага дзяржаўнага гістарычнага музея

Назвы твораў	Датаванне	Матэрыялы і тэхніка апрацоўкі	Колькасць
1. Ключ Магілёва, нададзены гораду паводле магдэбургскага права (ювеліры твор)	XVIII ст.	золата	1
2. Ключ Магілёва, нададзены гораду паводле магдэбургскага права (ювеліры твор)	XVIII ст.	серабро	1
3. Крыж Ефрасіні Полацкай, зроблены майстарам Лазарам Богшай па заказу полацкай князёўны	1161 г.	дрэва, серабро, золата, каштоўныя камяні, перагарод- чатая эмаль	1
4. Шыйная грыўня з чатырох перавітых полых трубак	паходзіла з раскопак Пампеі	золата	1
5. Прамавугольныя пласціны з нізкарэльефнымі выявамі сімвалічных знакаў	~ ~ ~	золата, цісненне	1
6. Пярсцёнкі з камяямі	~ ~ ~	золата, каштоўныя камяні, разьба	6
7. Булава Жыгімонта III	XVI ст.	серабро	1
8. Мітра архіепіскапа Георгія Каніскага	XVII ст.	серабро	1
9. Конаўка нюрнбергская	XVII ст. (?)	серабро	1
10. Пісталет крамянёвы, аздобле- ны арабскімі пісьмёнамі і арнамен- тальнай вяззю	?	серабро, пазало- та, чаканка	1

Назвы твораў	Датаванне	Матэрыялы і тэхніка апрацоўкі	Колькасць
11. Талерка плоская, вялікая, упрыгожаная сімвалічнымі сцэнамі з жыццяпісу рускага цара Аляксея Міхайлавіча	XVII ст.	серабро, штамп	1
12. Талеркі плоскія, вялікія, упрыгожаныя выявамі батальных сцэн з гісторыі сярэдніх вякоў	XIV–XV стст.	серабро, штамп	2
13. Збан вялікі, упрыгожаны выявамі батальных сцэн з гісторыі сярэдніх вякоў	XIV–XV стст.	серабро, штамп, чарненне	1
14. Келіх вялікі з выявай Пятра I	XVIII ст.	серабро, ліццё, штамп	1
15. Келіх вялікі з выявай цара Аляксея Міхайлавіча	XVII ст.	серабро, ліццё, штамп	1
16. Тытунёўкі, аздобленыя гравіроўкай	XVII ст. (?)	серабро, штамп, гравіроўка	?
17. Калекцыя манет розных часоў і дзяржаў	X–XIX стст.	серабро	18 000 адз.
18. Калекцыя візантыйскіх манет	X ст.	золата	10
19. Клад манет, знойдзены ў вёсцы Каменка Быхаўскага пав.	розных часоў	серабро	32
20. Арабскія дырхемы, наўгародскія грыўні	?	серабро	?
21. Гадзіннікі кішэнныя, аздобленыя эмаллю	розных часоў	золата	4
22. Евангеллі ў сярэбраных абкладах работы беларускіх майстроў	XVI–XVIII стст.	серабро	20
23. Абразы ў абкладах работы беларускіх майстроў	XVI–XVIII стст.	серабро	15
24. Абразы ў сярэбраных і залатых абкладах, упрыгожаных брыльянтамі	розных стст.	серабро, золата, брыльянты, чаканка, гравіроўка	шмат
25. Абраз “Маці Божая Іверская”, упрыгожаны пазалочанай шатай з каштоўнымі камянямі. Дар царкве ад маскоўскіх купцоў	?	серабро, пазалота, каштоўныя камяні, чаканка, гравіроўка	1

Назвы твораў	Датаванне	Матэрыялы і тэхніка апрацоўкі	Колькасць
26. Абраз “Маці Божая”, аздоблены сярэбранай шатай	?	серабро, чаканка, гравіроўка	1
27. Абраз “Святы Мікола”, аздоблены сярэбранай шатай з накладкамі	?	серабро, чаканка, гравіроўка	1
28. Абраз “Святыя Пётр і Павел”, аздоблены сярэбранай шатай	?	серабро, чаканка, гравіроўка	1
29. Абраз “Маці Божая Казанская”, упрыгожаны сярэбраным пазалочаным абкладам з брыльянтамі. Дар царкве ад рускага цара Аляксандра II у 1867 г.	XIX ст.	серабро, пазалочана, чаканка, гравіроўка, брыльянты	1
30. Абраз “Маці Божая Бялыніцкая”, упрыгожаны сярэбранай шатай з каштоўнымі камянямі	XV ст.	серабро, каштоўныя камяні, чаканка, гравіроўка	1
31. Абраз “Маці Божая Спаская”, аздоблены сярэбраным абкладам; мастак Пётр Сліжкоў (Сліжык ?)	1670 г.	серабро, чаканка, гравіроўка	1
32. Дарахавальніцы	розных часоў	золата, серабро, чаканка, гравіроўка	шмат
33. Дыскасы	~ ~ ~	золата, серабро, чаканка, гравіроўка	шмат
34. Паціры	~ ~ ~	золата, серабро, чаканка, гравіроўка	шмат
35. Кадзільніцы	~ ~ ~	золата, серабро, чаканка, гравіроўка	шмат
36. Крыжы, упрыгожаныя брыльянтамі	~ ~ ~	золата, ліццё, чаканка, гравіроўка	шмат
37. Пярсцёнкі з каштоўнымі камянямі	~ ~ ~	золата, серабро	шмат
38. Бранзалеты, пярсцёнкі, завушніцы, грыўні, ланцужкі шыйныя, медальёны, спражкі, брошкі, заколкі для валасоў, куфэрачкі ювелірныя, кілішкі	розных стст.	серабро, каштоўныя камяні	шмат

Назвы твораў	Датаванне	Матэрыялы і тэхніка апрацоўкі	Колькасць
39. Шаты, абклады, розны літургічны (праваслаўны і каталіцкі), а таксама бытавы посуд беларускіх майстроў	XIV–XVIII стст.	серабро	1 900 адз.
40. Зброя, упрыгожаная серабром і пазалотай	XVII–XVIII стст.	метал, серабро, пазалота	шмат
41. Ювелірныя ўпрыгожанні, знойдзеныя ў час археалагічных раскопак курганоў Беларусі	з розных часоў да X ст.	серабро, каштоўныя камяні	шмат
42. Наканечнікі для яўрэйскіх тор, упрыгожаныя гранёнымі ізумрудамі	?	серабро, ізумруды	2
43. Рэчы для адпраўлення іудзейскага культу (скрыжалі Майсеевы, посуд для пахучых траў, падсвечнікі, сямісвечнікі)	розных часоў	золата, серабро, серабро пазалочанае	шмат
44. Пацір з лічбамі “1812”	1812 г.	серабро, пазалота, чаканка, гравіроўка	1
45. Пацір з лічбамі “1590”	1590 г.	серабро, пазалота, чаканка, гравіроўка	1
46. Пячаткі Магілёва, нададзеныя разам з магдэбургскім правам	XVIII ст.	серабро	2

Спіс складзены на падставе матэрыялаў зборніка “Вяртанне” (Мн., 1992. С. 112–121); на 117 старонцы зборніка сказана, што спіс гэты складзены супрацоўнікамі Магілёўскага музея па памяці, бо дакументаваны спіс быў вывезены разам з каштоўнасцямі.

Страты Слонімскага краязнаўчага музея

1. Набор англійскіх гадзіннікавых механізмаў	XVIII ст.	серабро	?
--	-----------	---------	---

ЦУДАТВОРНЫЯ АБРАЗЫ, СТРАЧАНЫЯ БЕЛАРУССЮ Ў ВІХУРЫ ГІСТАРЫЧНЫХ ПАДЗЕЙ

У Беларусі не захаваліся візантыйскія абразы, якія ўпрыгожвалі полацкія храмы X ст. Іаана Хрысціцеля і Святой Багародзіцы, Сафійскі сабор — у XI ст. і іншыя цэрквы Беларусі — у XII–XV стст. Але друкаваныя і рукапісныя крыніцы захавалі пэўную інфармацыю пра гэтыя каштоўныя творы мастацтва, напрыклад:

- Абраз “*Нараджэнне Маці Божай Заслаўскае*” X ст. візантыйскага пісьма, што быў прывезены з Кіева княгіняй Рагнедай у Заслаўскі манастыр каля Мінска¹.

- Абраз “*Маці Божая Адзігітрыя Холмская*”, які, згодна з паданнем, быў прывезены ў X ст. з Візантыі князем Уладзімірам. Пазней абраз трапіў ў праваслаўную царкву мястэчка Холм (цяпер Рэспубліка Польшча)². Захаваліся пазнейшыя копіі гэтага абраза.

Некалькі мініяцюрных мясцовашанаваных цудатворных абразоў Беларусі XII ст. былі выкананы ў тэхніцы рэльефа на розных матэрыялах, напрыклад:

- Цудатворны абраз “*Маці Божая Купяціцкая*”, які з’явіўся ў Купяцічах (цяпер Пінскі р-н Брэсцкай вобл.) у 1182 г. Ён меў выгляд меднага крыжа (з XVII ст. знаходзіцца ў Кіеўскім Сафійскім саборы)³.

Першая інфармацыя пра набыццё візантыйскіх абразоў беларускімі манастырамі датываецца дзейнасці ігуменні Полацкага Спасакага жаночага манастыра, князёўны, асветніцы і мецэнаткі Ефрасінні Полацкай, дзякуючы якой была ўзведзена Спаса-Ефрасіньеўская царква. Па яе загаду манах полацкага мужчынскага манастыра прывёз з Царграда ў Полацк абраз “*Маці Божая Адзігітрыя Эфеская*”. Абраз быў прывезены ў падарунак Ефрасінні (у адказ на яе просьбу прыслаць абраз з Эфеса) ад яе суродзіча — унука візантыйскага імператара, царэвіча Аляксея Комніна, які быў мужам яе роднай цёткі Соф’і (хрысціянскае імя Зоя, язычніцкае Дабрадзeya), вядомай у Царградзе лекаркі, якая напісала там кнігу “*Мазі*”.

Лічыцца, што згаданы абраз быў напісаны евангелістам Лукой у Эфесе. Таму ён меў спачатку назву “*Эфескі*”, потым “*Корсунскі*” і, нарэшце, “*По-*

¹ [Снеессорева С.] Земная жизнь пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ей икон / Сост. С. Снеессорева. Ярославль, 1993. 2 изд., дополн. С. 310.

² Тамсама. С. 311–312.

³ Высоцкая Н. Ф. Темперажная живопись Белоруссии конца XV–XVIII веков. Мн., 1986. С. 25; Яскевич А. Купяціцкая ікона Божай Маці // Культура. 1998. 3–16 студз.

лацкі”, яшчэ пазней “Таропецкі”, бо, згодна з паданнем, ён з 1239 г. да 1917 г. знаходзіўся ў царкве г. Таропца. Цяпер абраз знаходзіцца ў Дзяржаўным Рускім музеі Санкт-Пецярбурга ⁴. Розныя даследчыкі выказваюць розныя меркаванні пра іканаграфію прывезенага абраза і яго датаванне. Як выглядаў полацкі абраз, дакладна невядома, таму што розныя аўтары XIX ст. публікавалі непадобныя ілюстрацыі аднаго і таго ж абраза, гісторыя якога звязана са шлюбом Аляксандра Неўскага і полацкай князёўны Параскевы. Ёй полацкі абраз быў дадзены ў 1239 г. у пасаг як бласлаўленне бацькоў. Яна прывезла абраз да мужа ў Таропец. Горад у той час уваходзіў у склад Полацкага княства. Ёсць таксама меркаванне, што гэты абраз вывезлі манахі з Полацка ў XVI ст. у Таропец, ратуючы ад рабаўніцтва войска Івана Грознага ⁵. Даследчык А. Ярашэвіч лічыць, што полацкую князёўну блаславілі на шлюб “спісам” мясцовага пісьма XIII ст. з прывезенага абраза, а сам арыгінал застаўся ў Полацку ⁶. Даследчык В. Пуцко мяркуе, што ў Полацк з Канстанцінопаля прывезлі або сапраўдны абраз, які паходзіў з Эфеса (але з невядомай ў візантыйскім іканапісе іканаграфіяй пад назвай “Маці Божая Эфеская”), або гэта быў спіс з рэальна існаваўшага абраза “Маці Божая Эдэская”, які адпавядае рэдкаму іканаграфічнаму тыпу пад назвай “Агіясарытыса”. У гэтым тыпе пабедраная выява Маці Божай без дзіцяці падаецца ў час малення, “стоячы бокам” ці ў тры чвэрці развароту направа. Да такой высновы В. Пуцко прыйшоў, даследуючы фрэску XII ст. тыпу “Агіясарытыса” ў Спаса-Ефрасіньёўскай царкве Полацка ⁷.

У XX ст. пашырылася колькасць гіпотэз аб іканаграфічным тыпе абраза, прывезенага ў Полацк з Канстанцінопаля, але ўсе яны пакуль грунтуюцца толькі на меркаваннях даследчыкаў.

Нам удалося знайсці інфармацыю пра шэраг беларускіх абразоў XII ст., а таксама графічныя выявы некаторых абразоў, большасць з якіх не захавалася.

• Абраз з подпісам “*Крутагор’е, 1146*” знаходзіўся у царкве вёскі Крутагор’е, цяпер ваколіцы г. п. Дзяржынск Мінскай вобл. ⁸

• “*Маці Божая Белацаркоўская*”. 1170 г. Абраз знаходзіўся ў Свята-троіцкай царкве мястэчка Белая Царква Сенненскага павета (цяпер Віцебская вобл.) ⁹.

⁴ Шалина Т. И. Чудотворная Полоцкая икона Божией Матери “Одигитрия”, известная как “Эфеская”, “Корсунская” и “Таропецкая” // Весн. Бел. Экзархата. 1992. № 2. С. 25.

⁵ Тамсама.

⁶ Ярашэвіч А. А. Іканапіс, скульптура і разьба XVI–XVIII стст. // Музей старажытна-беларускай культуры: Дапаможнік для наведвальнікаў. Мн., 1998. С. 157.

⁷ Пуцко В. Ці той гэта абраз? // Культура. 1992. 8 верас.

⁸ [Снессорева С.] Земная жизнь... С. 426.

⁹ Тамсама. С. 427.

• “*Маці Божая Замілаванне Сакольская*”. 1172 г. Знаходзіўся ў Сакольскім мужчынскім манастыры ¹⁰. Цяпер — мястэчка Сакулка (Польшча).

• “*Маці Божая Свірская*”. 1182 г. Назва, відаць, паходзіць ад Свірскай царквы, пабудаванай у XII ст. у аднайменным прадмесці г. Смаленска. Там да пачатку XX ст. знаходзіўся гэты абраз з беларускім надпісам на адваротным баку ¹¹.

• “*Маці Божая Цэзарская Бароўская*”. Абраз з’явіўся ў першай палове XII ст. у мясцовасці Бор каля Усвятаў на Віцебшчыне ¹².

• “*Маці Божая Патрыяршая*”. Абраз з’явіўся ў першай палове XII ст. каля мясцовасці Пустынікі ¹³, цяпер Мсціслаўскі р-н Магілёўскай вобл.

Сярод абразоў XII ст. у крыніцах згадваюцца два абразы мастака Аўрамія Смаленскага ¹⁴ (Смаленск у XII–XIII стст. развіваўся ў арэале старажытнабеларускай культуры):

• “*Страшны суд*”. 1221 г.

• “*Выпрабаванне ўсёдушных пакут*”. 1221 г.

• Абраз “*Маці Божая Адзігитрыя Бялыніцкая*” з’явіўся ў Бялынічах у XII ст. ¹⁵, Захаваліся пазнейшыя копіі з яго.

• “*Маці Божая Камянец-Літоўская*”. 1268–1288 гг. Абраз Камянецкай царкве (цяпер Брэсцкая вобл.) падараваў валынскі князь Уладзімір Васільевіч ¹⁶.

Пра абразы XIV ст. можна прывесці наступную інфармацыю:

• “*Маці Божая Адзігитрыя Навадворская*”. Абраз з’явіўся каля 1320 г. ва ўрочышчы Новы Двор (цяпер Брэсцкая вобл.) ¹⁷.

• “*Вялікі пакутнік Дзмітрый*”. На яго абкладзе быў надпіс: “Узяты ў Літву 1386 г.”, належаў царкве ў вёсцы Шчорсы (цяпер Навагрудскі р-н Гродзенскай вобл.) ¹⁸.

• “*Успенне маці Божай*”. XIV ст. Абраз знаходзіўся ў царкве Ляшчынскага манастыра, размешчанага ў ваколіцах Пінска ¹⁹.

Паколькі сталіца нашай старажытнай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага — была перанесена ў 1323 г. з Навагрудка ў Вільню, праваслаўныя беларусы пабудавалі там царквы св. Міколы і св. Параскевы і манастыры Святадухаўскі, Святатроіцкі і інш., а таксама заснавалі праваслаўныя брацтвы. Сярод брацтыкаў было шмат беларускіх мастакоў. Адзінаццаць з іх вывез у Польшчу

¹⁰ Изображение икон Пресвятой Богородицы в православной церкви. М., 1848. С. 3.

¹¹ Высоцкая Н. Ф. Темпера живопись Белоруссии конца XV–XVIII веков. С. 25.

¹² [Снессорева С.] Земная жизнь... С. 426.

¹³ Тамсама. С. 427.

¹⁴ Высоцкая Н. Ф. Темпера живопись Белоруссии конца XV–XVIII веков. С. 25–26.

¹⁵ Веснік Беларускага Эказрхата. 1991. № 7 (2). С. 52–53.

¹⁶ [Снессорева С.] Земная жизнь... С. 135.

¹⁷ Тамсама. С. 391.

¹⁸ Высоцкая Н. Ф. Темпера живопись Белоруссии конца XV–XVIII веков. С. 26.

¹⁹ [Снессорева С.] Земная жизнь... С. 391.

ў 1393 г. Ягайла — вялікі князь літоўскі і кароль польскі на той час. А прыдворным жывапісцам у Вільні ў тыя гады быў беларус Якуб Венжык. У XIV ст. у Вільні сфарміраваўся шматканфесійны адміністрацыйна-рэлігійны цэнтр.

Каб зразумець, чаму сучасны беларускі этнас лічыць (разам з літоўцамі) сваёй дзяржавай Вялікае Княства Літоўскае, варта прыгадаць высновы гісторыка М. Ермаловіча ў яго кнізе “Старажытная Беларусь” (Мн., 1990). Пасяліўшыся на вельмі бойкім месцы Еўропы (паміж Усходам і Захадам, Поўначчу і Поўднем), дзе няспынна ішлі войны суседзяў за гэтую тэрыторыю, беларусы змаглі сфарміравацца як народ са сваёй мовай, матэрыяльнай і духоўнай культуры, традыцыйнымі звычаямі, якія сягаюць у глыб стагоддзяў.

Многіх бянтэжыць неадпаведнасць сучаснай назвы дзяржавы Рэспубліка Беларусь былой яе назве Вялікае Княства Літоўскае пры наяўнасці ў сучасны перыяд суседняй дзяржавы пад назвай Рэспубліка Літва. Але ў гісторыі вядома шмат фактаў перамяшчэння на працягу стагоддзяў назвы этнасу і назвы дзяржавы з аднаго этнаса на другі і на другое дзяржаўнае ўтварэнне.

Вось, напрыклад, у XII ст. пад Белай Руссю разумелася Растова-Суздальская зямля (фактычна пазнейшая Масковія). Калі памёр Юрый Далгарукі, то баяры Растова і Суздаля сталі прасіць яго сына: “Будзь князем у нашай Белай Русі”. Па некаторых звестках, у 1169 г. ён прыняў тытул вялікага князя беларускага. Але ў сучасным значэнні гэтага слова ён не быў беларусам. На гэтай падставе некаторыя маглі б сказаць, што гэта быў наш князь і наша зямля, што было б недарэчнасцю. Што ж датычыцца самой назвы, то з цягам часу яна перайшла на захад, а на ранейшым месцы засталася назва Масковія. Падобную сітуацыю выкарыстоўваюць сёння некаторыя літоўцы, нягледзячы на тое, што Вялікае Княства Літоўскае сфарміравалася ў першай палове XIII ст. у заходняй частцы сучаснай Беларусі са сталіцай у Навагрудку і без актыўнага ўдзелу продкаў сучасных літоўцаў. Як мы не маем права лічыць маскоўскага князя беларускім у сучасным разуменні гэтага слова, так ніхто не можа лічыць Міндоўга і астатніх князёў ВКЛ літоўцамі ў такім жа разуменні гэтага слова. Доўгі час наша гістарычная навука не закранала гэтае пытанне. Можа, менавіта таму пазней узнік міф пра заваяванне літоўцамі нашых зямель і пра выратавальныя войны, якія вяліся тут маскоўскімі князямі супраць літоўскіх захопнікаў. Такім чынам, нягледзячы ні на што, назва Літва — гэта назва цэнтральнай часткі сучаснай Беларусі і этнонім “літвін” узнік тут: так называлі ў той час жыхароў цэнтральнай часткі Беларусі. З цягам часу назва Літва перайшла на іншыя землі, а сюды прыйшла назва Белая Русь. І калі нехта кажа, што ў беларусаў сваёй дзяржаўнасці не існавала, то гэта паказчык недахопу ведаў. Просты факт: 700 тамоў дакументаў усяго Княства Літоўскага былі напісаны менавіта на беларускай мове, і сярод безлічых гэтых папераў няма ніводнай, напісанай

на сучаснай літоўскай мове. А спроба растлумачыць гэты факт тым, што літоўскія князі вымушаны былі прыстасоўвацца да мовы і звычайу беларускага народа і таму афармлялі ўсе дакументы па-беларуску, выглядае недарэчнай.

Хрысціянскія святыні Вільні і яе ваколіц мелі заўжды цесныя ўзаемадачыненні з беларускай праваслаўнай культурай сярэднявекі, асабліва да часу афіцыйнага прыняцця каталіцтва ў ВКЛ (маецца на ўвазе — яго заходнімі плямёнамі — аўкштайтамі, дзяволтвай і інш.) у 1387 г. Гэтыя абставіны дазваляюць аднесці абразы XII–XVI стст. з праваслаўных і некаторыя з каталіцкіх храмаў Вільні і яе ваколіц да беларускай іканапіснай школы.

На працягу двух першых стагоддзяў пасля прыняцця каталіцтва, якое адымае перавагу скульптурнаму ўбранню алтароў, не магла сфарміравацца іканапісная школа ў нашчадкаў аўкштайтаў, дзяволтвы, жэмайтаў і іншых балцкіх плямёнаў, якія прынялі хрысціянства на 400 год пазней за беларусаў. На гэта быў патрэбны больш доўгі перыяд узаемасувязей з хрысціянскім светам. Таму ў межах беларускай іканапіснай школы сфарміраваўся рэгіянальны іканапіс мастакоў віленскага кола.

Згодна з літаратурнымі крыніцамі, у Вільню для праваслаўных храмаў на працягу XIV–XV стст. прывозіліся візантыйскія абразы Маці Божай, якія пазней атрымалі назву “Віленскія”. Яны мелі блізкую іканаграфію, а іх датаванні і паданні пра абставіны з’яўлення аднаго і таго ж абраза літаратурныя крыніцы падаюць па-рознаму. Напрыклад, захаваліся тры ілюстрацыі чудатворных абразоў пад назвай “Маці Божая Адзігітрыя Віленская”, вельмі падобных па іканаграфіі і звязаных з адной і той жа падзеяй — іх нібыта прывезла маскоўская царэўна Алена як бацькоўскае бласлаўненне на шлюб з вялікім князем літоўскім Аляксандрам. Але П. Бацюшкаў²⁰ датуе абраз 1431 г., А. Вінаграддаў²¹ — 1472 г., С. Снесарава²² — 1495 г. Захавалася ілюстрацыя абраза 1341 г. “Маці Божая Віленская Вастрабрамская”²³, які, згодна з паданнем, цудоўным чынам з’явіўся на гарадской браме. Але тут Маці Божая пададзена ва ўвесь рост з дзіцем на левай руцэ, да таго ж яна стаіць на месяцы — у адрозненне ад папярэдне апублікаваных абразоў тыпу “Адзігітрыя” пад назвай “Віленскія”, да якіх далучаецца і абраз “Маці Божая Адзігітрыя Віленская Вастрабрамская” XVI ст.²⁴ Ёсць інфармацыя, што ў 1399 г. маскоўская князёўна (жонка Вігаўта) прывезла ў Вільню абразы рускіх старажытных іканапісных школ²⁵. Але іх выявы пакуль не знойдзены.

²⁰ Батюшков П. Н. Белоруссия и Литва. СПб., 1890. С. 95.

²¹ Виноградов А. Православные святыни г. Вильны. Вильна, 1906. С. 10.

²² [Снесарева С.] Земная жизнь... С. 136.

²³ Изображение икон Пресвятой Богородицы... С. 7.

²⁴ Тамсама. С. 8 (14 д).

²⁵ Ровинский Д. А. Обзорение иконописания в России до конца XVII века. [М], 1903. С. 5.

Тая ж сітуацыя складваецца і вакол абраза “Маці Божая Вастрабрамская”, які, нягледзячы на аднолькавую іканаграфію, мае тры крыху розныя па дэталях ілюстрацыі XIX ст. у параўнанні з яго сучасным выглядам і рознае датаванне: ад 1363 да 1550 г. і нават XVII ст.

- Абраз “*Маці Божая Вастрабрамская*”. 1363 г. Дошкі, тэмпера. Яго, згодна з інфармацыяй П. Н. Бацшошкова ²⁶, нібыта прывёз з Корсуні князь Альгерд.

- Абраз “*Маці Божая Вастрабрамская*” без канкрэтнага датавання згадвае С. Снесарава ²⁷.

- Абраз “*Маці Божая Вастрабрамская*”. Літоўскія даследчыкі ў 1974 г. выказалі меркаванне, што гэта копія 1550 г. ²⁸. Але польская даследчыца Марыя Каламайска-Саед у 1990 г. даказала, што абраз, які цяпер знаходзіцца ў капліцы Вострай брамы Вільнюса, напісаны ў першай палове XVII ст. ²⁹

Трэба адзначыць, што ў Беларусі захаваўся абраз “*Маці Божая Замілаванне*” канца XIV ст., які паходзіў з Брэсцкага рэгіёна ³⁰. Але ў 1991 г. ён быў выкрадзены з Музея старажытнабеларускай культуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Шэраг беларускіх цудатворных і мясцовашанаваных абразоў згадваюцца як “старажытныя” і “старажытнавізантыйскага пісьма”, што захаваліся да XIX ст. ад часоў “роўнаапостальнага князя Уладзіміра”. Напрыклад, абраз “*Нараджэнне Маці Божай Заслаўскае*”, які знаходзіцца ў царкве Нараджэння Маці Божай у мястэчку Ізяслаў (цяпер г. Заслаўе Мінскага р-на), ці абраз “*Маці Божая Адзігітрыя Барская*” з Магілёўскага павега: “вельмі старажытны”, “візантыйскага пісьма” ³¹.

Відаць, быў мясцовашанаваны абраз “*Святы Мікола Цудатворац*” у 1392 г. у Лукомлі (цяпер Віцебская вобл.), таму што цуды ад яго падрабязна апісваюцца ў зборніку “Життя святых”, які належаў М. Ціхаміраву ³².

Захавалася багатая інфармацыя пра беларускія абразы XV ст. Першым сярод іх трэба згадаць абраз “*Маці Божая Адзігітрыя Троцкая*” першай паловы XV ст. ³³, які цяпер знаходзіцца ў Мастоцкім музеі Вільнюса; “*Святы Ануфрый з прадстаячым месіслаўскім княжычам Юрыем Лугвенічам*” 1407 г. (месцазнаходжанне невядома) ³⁴; “*Маці Божая Адзігітрыя Васількоў-*

²⁶ Батюшков П. Н. Памятники русской старины в Западных губерниях Империи. Вильно, 1872. С. 10, 97.

²⁷ [Снесарева С.] Земная жизнь... С. 394.

²⁸ История искусства народов СССР. М., 1974. Т. 3. С. 203.

²⁹ Kalamajska-Saed M. Ostra Brama w Wilnie. Warszawa, 1990.

³⁰ Музей старажытнабеларускай культуры: Каталог экспазіцыі / Скл. В. Церашчатава, Ю. Хадька і інш. Мн., 1983. С. 140.

³¹ [Снесарева С.] Земная жизнь... С. 335.

³² Нікалаеў М. Палата кнігапісная. Мн., 1993. С. 91.

³³ Искусство Литвы. Л., 1972. С. 24.

³⁴ Краснянский В. Г. Город Мстиславль. Вильно, 1912. С. 49.

ская” першай паловы XV ст., які паходзіў з вёскі Азяты Брэсцкай вобласці ³⁵; “Маці Божая Краснастоцкая” першай паловы XV ст. ³⁶; “Лья прарок” 1447 г. ³⁷; “Спас” 1485 г. ³⁸.

XVI ст. датуюцца абразы:

• “Маці Божая Навасвержанская” з м. Новы Свержань (цяпер Мінская вобласць) ³⁹;

• “Маці Божая Барэцкая”, знаходзіўся ў царкве вёскі Быцень (цяпер Брэсцкая обл.) ⁴⁰;

• “Маці Божая Мальцкая” з вёскі Мальч (цяпер Брэсцкая обл.) ⁴¹;

• “Маці Божая Адзігітрыя Супрасльская” ⁴²;

• “Маці Божая Адзігітрыя Супрасльская” ⁴³. Дошка, тэмпера. 237,4 x 84,2 см. У 1557 г. абраз пакрылі пазалочанай па серабру шатай, у 1915 г. абраз быў эвакуіраваны ў Маскву. Існуюць дзве розныя выявы абраза з адной іканаграфіяй і адным паданнем пра час яго з’яўлення і эвакуацыі, але з рознымі тыпажамі твараў і каронамі. Першы напісаны ў візантыйскім стылі, другі — пад уплывам заходнееўрапейскага іканапісу. Гэта сведчыць пра тое, што адзін з іх з’яўляецца пазнейшай копіяй.

• “Маці Божая Замілаванне Сурдэгская”. 1530 г.

• “Маці Божая Замілаванне Сурдэгская”. 1530 г. ⁴⁴. Абраз з’явіўся каля сядзібы Сурдэг Гродзенскай епархіі, дзе быў закладзены праваслаўны Святадухаўскі манастыр. Даследчыкі падаюць розныя выявы, прысвечаныя адной падзеі ⁴⁵. У іх розныя тыпажы твараў, аблачэнне Дзевы Марыі, кароны і фоны.

• “Маці Божая Замілаванне Дубенская”. XVI ст. Гэта сямейная рэліквія князёў Астрожскіх ⁴⁶.

• “Маці Божая Адзігітрыя Іверская”. XVI ст. Дошка, тэмпера, серабро, золата, каштоўныя камяні. Вышыня 2 аршыны і 5 вяршкоў, шырыня 2 аршыны. Абраз быў напісаны пад уплывам візантыйскай традыцыі; згадваўся як “старажытны”, меў сярэбрана-пазалочаныя шаты і карону ў Маці Божай. Карона дзіцяці была вычаканена з чырвонага золата і важыла “50 золотн.”.

³⁵ [Снессорева С.] Земная жизнь... С. 363.

³⁶ Тамсама. С. 88.

³⁷ Наш край. 1927. № 10. С. 50.

³⁸ Акты, издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов. Вильно, 1865–1915. В 39 т. Т. 3. С. 4.

³⁹ Иконы Божией Матери чудотворные и местночтимые на Беларуси // Весн. Бел. Эжархага. 1992. № 2 (9). С. 25–32.

⁴⁰ Тамсама.

⁴¹ Тамсама.

⁴² Тамсама. С. 249.

⁴³ Батюшков П. Н. Белоруссия и Литва. СПб., 1890. С. 173.

⁴⁴ Тамсама.

⁴⁵ [Снессорева С.] Земная жизнь... С. 284.

⁴⁶ Тамсама. С. 417.

Акрамя таго, кароны і шаты былі ўпрыгожаны каштоўнымі камянямі. Вакол абраза (як у рамцы) былі размешчаны асобныя іканаграфічныя клеймы са святочнымі сюжэтамі і таксама ў сярэбраных абкладах. Паводле вопісу ў актавых кнігах вага серабра раўнялася 28 фунтам і 28 “золотн[икам]”. У 1683 г. абраз выратавалі ад пажару ў саборы Багаяўленскага манастыра. Да 1917 г. ён знаходзіўся ў Полацкім Багаяўленскім саборы⁴⁷.

Цікавы лёс абраза “*Маці Божая Сапежская*” (другая назва “*Мадонна Сапегаў*”) XVI–XVIII стст., у якім прасочваецца некалькі іканаграфічных традыцый⁴⁸. Захоўваецца ў Вільнюсе. Марыя трактуецца ў ім як Дзева, з рассыпанымі па плячах валасамі; яна стаіць на серпавідным месяцы ў прамяністым арэоле з дзіцем на левай руцэ. Такая іканаграфія вядома ў Заходняй Еўропе з XI ст., асабліва яна была распаўсюджана ў Германіі. Ружавы вяночак на галаве Девы Марыі звязвае гэты абраз з іканаграфіяй абраза “*Маці Божая Ружанцовая*”, вельмі пашыранай у XV–XVII стст. на Захадзе. Але ні для адной з гэтых заходніх іканаграфій не характэрна такая выява Хрыста. Ён апрануты ў хітон, сядзіць на руцэ стаячай Марыі, трымае на каленях адкрытае Евангелле і бласлаўляе правай рукой. Такая выява характэрна для візантыйскай традыцыі і звязвае Сапежскі абраз з іканаграфіяй “*Маці Божая Адзігітрыя*”, дзе Ісус трактуецца як Усядзержца і Настаўнік. На працягу стагоддзяў іканаграфія абраза некалькі разоў мянялася, бо ён “мігрыраваў” з праваслаўных храмаў да уніяцкіх, а пазней і да каталіцкіх. У 1734 г. яго рэстаўраваў мастак Ян Антон Кандратовіч, у 1933–1935 гг. — Ян Руткоўскі. Некалькі разоў на абразе змянялася сярэбраная-пазалочаная шага. Ад XVI ст. некранутым застаўся толькі тэмперны жывапіс твару і шыі.

Абраз з такой жа назвай, які паходзіць з Нясвіжскага рэгіёна і датаваны XVIII ст., захоўваецца ў Музеі старажытнабеларускай культуры.

Ніжэй згадваюцца абразы Маці Божай XVI–XVII стст., выкананыя ў візантыйскай традыцыі:

- “*Маці Божая Адзігітрыя Каложская*”. XVI ст. Да 1855 г. знаходзіўся ў Каложскай царкве, потым, да 1915 г., — у царкве Гродзенскага мужчынскага манастыра. У 1915 г. быў вывезены ў глыб Расіі⁴⁹.

- “*Маці Божая Адзігітрыя Лесненская*”. 1683 г. Абраз цудадзейна з’явіўся каля вёскі Лесна былой Сядлецкай губерні⁵⁰.

- “*Маці Божая Адзігітрыя Рудзенская*”. 1687 г.⁵¹.

⁴⁷ Сапунов А. П. Древние иконы Божией Матери в Полоцкой епархии. Витебск, 1898. С. 12.

⁴⁸ Бекшта А., Вайшвілайтэ І. Маці Божая з дзіцем Ісусам і святымі Францыскам і Бернардам з Вільнюскага кляштара бернардынак // Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння. Мн., 1994. С. 75–82.

⁴⁹ [Снессорева С.] Земная жизнь... С. 271.

⁵⁰ Тамсама. С. 322.

⁵¹ Тамсама. С. 343.

• “*Маці Божая Адзігітрыя Рудзенская*”. 1687 г.⁵². Гэта два розныя абразы з блізкай іканаграфіяй і адным паданнем пра яго цудадзейнае з’яўленне ў адным і тым жа месцы. Адзін з іх з’явіўся ў 1687 г. у мястэчку Рудня Магілёўскай епархіі. У 1689 г. абраз перавезлі ў царкву Кіева-Пячэрскага манастыра. У 1712 г. яго перанеслі ў кіеўскі Флораўскі манастыр. Даследчыкі падаюць розныя выявы аднаго і таго ж абраза — гэта сведчыць, што адзін з іх напісаны пазней.

• “*Маці Божая Казанская*”. 1655 г. Пісьмо маскоўскай школы. Абраз да 1917 г. знаходзіўся ў Троіцкай царкве Маркавага манастыра ў Віцебску⁵³.

• “*Маці Божая Адзігітрыя Крупецкая*”. 1612 г. Абраз з’явіўся ў вёсцы Крупіца за 5 вёрст ад Мінска. У 1861 г. яго апраунулі ў пазалочаныя па серабру шаты⁵⁴.

Паколькі ў XVII ст. Полацкі Сафійскі сабор быў уніяцкім храмам, то вялікую каштоўнасць для нас мае любая інфармацыя пра яго абразы. Ілюстрацыю аднаго з іх — а менавіта трохстворкавага складзена — удалося знайсці ў публікацыі А. Семянтоўскага, але першапачаткова гэты уніяцкі абраз 1606 г. знаходзіўся ў полацкай уніяцкай царкве святых Казьмы і Дзям’яна. Да 1917 г. абраз захоўваўся ў Полацкім Сафійскім саборы⁵⁵.

Да пачатку XVII ст. адносяцца і абразы “*Маці Божая Адзігітрыя Тупічэўская*”⁵⁶ і “*Нараджэнне Хрыстова*”, які паходзіў з Мінска. Апошні абраз знаходзіцца ў Дзяржаўным гістарычным музеі Расіі⁵⁷.

Два аўтары XIX ст., П. Баццошкаў⁵⁸ і С. Снесарава⁵⁹, апублікавалі дзве розныя выявы нібыта аднаго абраза, звязанага з адной падзеяй — з’яўленнем яго ў рацэ Свіслачы каля Мінскага замчышча ў 1500 г. — “*Маці Божая Адзігітрыя Мінская*”. Але гэтыя абразы датуюцца імi X ст., таму што, згодна з паданнем, яго прывёз князь Уладзімір у Кіеў пасля прыняцця хрысціянства ў Корсуні. У час нападу татар на Кіеў у 1500 г. і рабавання Дзесяціннай царквы абраз быў нібыта кінуты татарамі ў Днепр, але цудоўным чынам ён прыплыў у Мінск, дзе яго падабралі і змясцілі ў Замкавай царкве. На сённяшні дзень у Мінскім праваслаўным кафедральным саборы (былым касцёле бернардынак) знаходзіцца абраз “*Маці Божая Адзігітрыя Мінская*”⁶⁰, які не падобны на раней друкаваныя абразы, звязаныя са згаданай падзеяй. Спецыялісты датуюць яго XVI ст. Такім чынам, трэба высвятляць месцазнаходжанне абразоў, выявы якіх былі надрукаваны П. Баццошкавым і С. Снесаравай.

⁵² Изображение икон Пресвятой Богородицы... С. 27.

⁵³ Сапунов А. П. Древние иконы Божией Матери в Полоцкой епархии. С. 20.

⁵⁴ [Снесорова С.] Земная жизнь... С. 333.

⁵⁵ Сементовский А. М. Белорусские древности. СПб., 1890. Вып. 1. С. 130–135.

⁵⁶ Изображение икон Пресвятой Богородицы... С. 34.

⁵⁷ История искусства народов СССР. Т. 3. С. 173.

⁵⁸ Батюшков П. Н. Белоруссия и Литва. С. 31.

⁵⁹ [Снесорова С.] Земная жизнь... С. 268.

⁶⁰ Беларусь. 1994. № 2.

Ва Успенскай царкве мястэчка Волма Мінскага павета ў канцы XIX ст. знаходзіўся абраз “Успенне”, які меў і мясцовую назву — “Узяцце на неба”. Постаць Божай Маці была пададзена стаячай на месяцы, а над яе галавой трымалі вянец Бог Айцец і Ісус Хрыстос. Вышыня абраза два аршыны, пісаны ён быў па дошцы і ўвесь пакрыты сярэбраным абкладам⁶¹.

У Нацыянальным музеі Львова ў 1913 г. знаходзіліся наступныя беларускія абразы:

- “Праабражэнне Гасподне”. Паходзіў з Мінска, быў аздоблены сярэбраным абкладам “з багатым рэнесансна-барокавым арнамантам пачатку XVII ст.”⁶².

- “Уезд у Іерусалім”. Паходзіў з Мінска. І.Свянціцкі засведчыў, што абраз меў наступныя прыкметы: “Заходняе пісьмо пачатку XVII ст. са слядамі ікананіснай славяна-візантыйскай асновы”⁶³.

- “Два гліняныя абразы з Белай Русі пачатку XVII ст.”⁶⁴.

Па падліках спецыялістаў, кожнае стагоддзе ў Беларусі стваралася 15 тысяч абразоў, а для наступных стагоддзяў захоўваўся толькі кожны чацвёрты абраз. Напрыклад, да нашых дзён захавалася ўсяго адна тысяча абразоў XVIII ст. (уключаючы абразы, якія захоўваюцца ў царквах і касцёлах). З масы абразоў, створаных на Беларусі за ўсе папярэднія вякі, да нашага часу захавалася толькі 8 працэнтаў, у т. л. XVII ст. — каля 2 працэнтаў.

⁶¹ [Снесорева С.] Земная жызнь... С. 280.

⁶² Ілюстраваный провіднік по Національным музеєви у Львові / Зладив д-р І. С. Свэнціцкі. Жовква, 1913. С. 4.

⁶³ Тамсама. С. 4.

⁶⁴ Тамсама. С. 32.